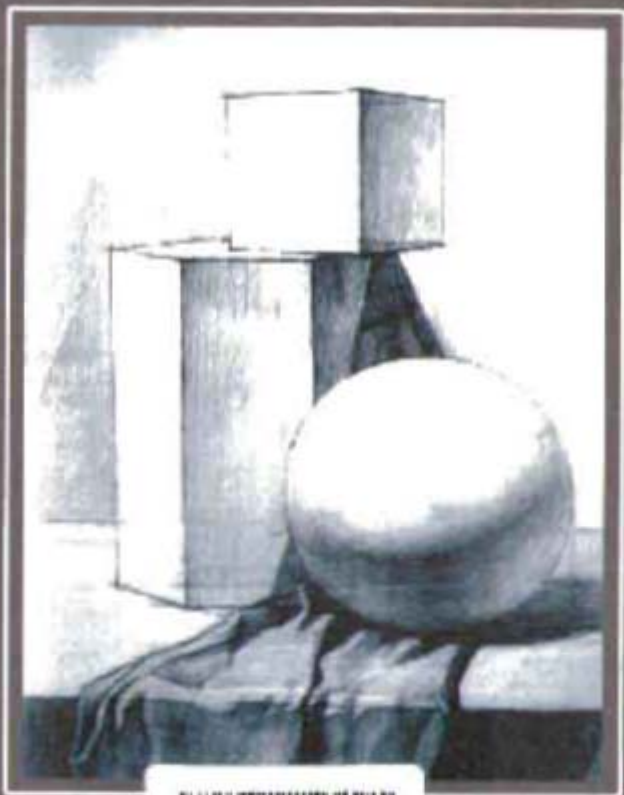
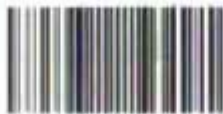

85.1
T69

B.TOJIEV, S.MAHKAMOVA

QALAM SVIR

0-000025742

DASTLABKI SABOQLAR

25.1
- 63

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAHSUS TA'LIM
VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA
UNIVERSITETI**

San'at fakulteti "Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi" kafedrası

**Bahrom Tojiev,
Saodat Mahkamova**

QALAMTASVIR

DASTLABKI SABOQLAR
Uslubiy qo'llanma

0129957/1

Toshkent-2013

Annotasiya

“Qalamtasvir” asoslarini o‘rganishda dastlabki saboqlarga qaratilgan ushbu o‘quv- uslubiy qo‘llanma orqali aniq va ishonchli bilimga ega bo‘lishi mumkin. Rasm ishlashda eng muhim bo‘lgan shakl, ufq chizig‘i, uch o‘lchamli, hajmli shaklni ikki o‘lchamli qog‘oz sathida tasvirlash kabi zarur mavzularni aniq va sodda tilda tushuntirib beradi. Tasviriy san‘atni o‘rganayotgan har bir o‘quvchi, talaba shuningdek ixtirosmand avvalo geometrik shakllardan boshlab o‘rganadi, ushbu o‘quv uslubiy qo‘llanmada ham kub, slindr, ko‘ptomonlama prizma, shar kabilarni rasmini ishlash borasida bajariladigan asosiy bilimlarni beradi.

Mualliflar : dotsent- Bahrom Tojiev

o‘qituvchi-Saodat Mahkamova

Taqrizchilar : U.B.Xakimov-- Xodjaev nomidagi Respublika dizayn kolleji o‘quv ishlar bo‘yicha direktor muovini.

S.Abdirasilov-Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti

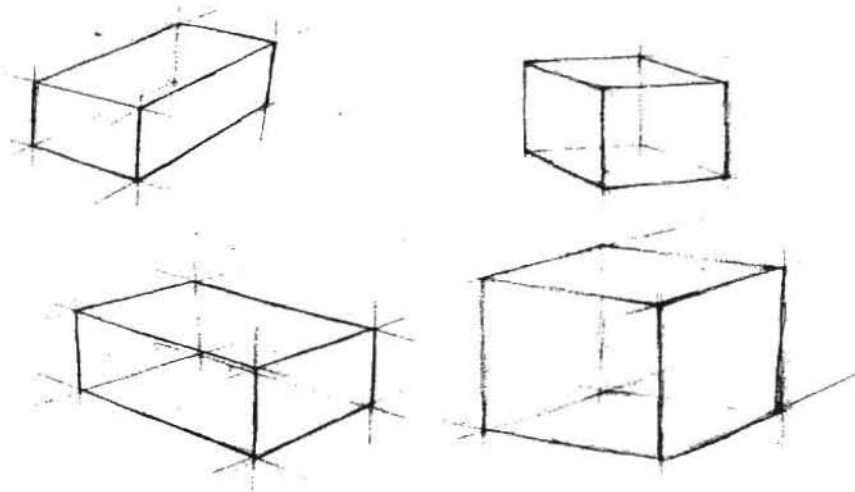
Matn teruvchi: Durdona Hikmatova -TDPU “San‘at” fakulteti talabasi

Uslubiy qo‘llanma Nizomiy nomidagi TDPU ilmiy-uslubiy kengashining 2012 yil 13-dekabr 5- raqami qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

KIRISH

Qadimdan qalamtasvirga tasviriy san'atning asosi sifatida qaraladi. Uyg'onish davrining ulug' haykaltaroshi va rassomi Mikelanjelo: "Qalamtasvir – bu barcha tasvir turlarining manbai va qalbidir" degan edi. Boshqacha qilib aytganda esa qalamchizgi – barcha narsaning asosi, poydevoridir. Hozir biz amal qilayotgan qalamtasvir maktabi umumjahon san'ati xususan Sharq tasviriy san'ati an'alarini davom ettirib, rassomlik maktabini ilmiy asosga qo'yish, tasviriy san'atga o'rgatishning uslubiyatini va nazariyasini ishlab chiqishga intilgan o'tmishning ulug' ma'rifatparvarlari hamda ustoz-rassomlarning bilim-tajribalariga asoslanadi. Ma'lumki, Uyg'onish davrining rassomlari ham san'atning fanda alohida rivojlanishini tasavvir qila olmaganlar. Keyinchalik rassomchilik maktabi ilgari avlodlar tomonidan to'plangan barcha narsani ijodiy qabul qilib, tasviriy san'atga o'rgatishning metod va prinsiplarini tizimini sifat jihatdan boyitdi. Haqqoniy tasvirlashning san'at maktabi qalamtasvir chizishga o'rgatish uslubining asosiga har bir narsaning o'ziga qarab chizish, borliqni bilish, his etish va o'rganishni qo'yadi. Atrofni o'rab turgan dunyoni haqqoniy tasvirlashni istagan rassom uning rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi. Biror narsani to'g'ri chizish uchun, rassom uning o'ziga xos xususiyatlarini idroklay bilishi, tushunishi kerak. Tasviriy san'at (qalamtasvir, rangtasvir) o'qituvchisi ko'pincha talabaga, o'quvchiga narsani o'ziga qarab chizishni buyurib, uning barcha jihatlarini to'la- to'kis tushuntirib, izohlab bermay qanday ko'rayotgan bo'lsalar shunday chizishga o'rgatadi. Bu o'quv qalamtasviriga nisbatan noto'g'ri qarashning natijasidir. Vaholanki buyumning o'ziga qarab chizish yosh rassom oldiga to'g'ri ko'ra bilishga o'rganish, narsani tushunib tasvirlashni maqsad qilib qo'yadi. Shuning uchun rasm chizish jarayonida qiyofani o'rganish va tushunish natijalari barcha o'quvchilar uchun ob'ektiv bo'lishi zarur. Hamma o'quvchilar chizilayotgan narsani to'g'ri tasvirlashlari tuzilma xususiyatlariga jiddiy e'tibor berishlari kerak. Qalamtasvir chizishni o'rganayotgan kishi avvalombor narsaning tashqi belgilari orqali uning shakli qurilishining o'ziga xos tomonlarini, ya'ni "ichki ko'rinishi" tuzilishini yetarlicha tushunib olishi juda muhimdir. Bu unga shakl tasvirini sathda (qog'ozda) to'g'ri chizishda yordam beradi. Shunday qilib, asliga qarab geometrik jismni, masalan kubni, silindr, prizmani chiza turib, qalamtasvir chizishni

endi o'rganayotgan talaba yuzaki kuzatish bilan cheklanib, uning tasvirini qisqarib ko'rinishini noto'g'ri aks ettirishi ehtimoli ham bor. Tajribali talaba esa avval qiyofaning "sinchi"ni ichki tuzilishi, ko'rinmayotgan ammo xis etib tasvirlash mumkin bo'lgan qismlarini ham ko'rsatadi, ya'ni kubning sathlari fazoda qanday joylashishini ko'z oldiga aniq keltira oladi.

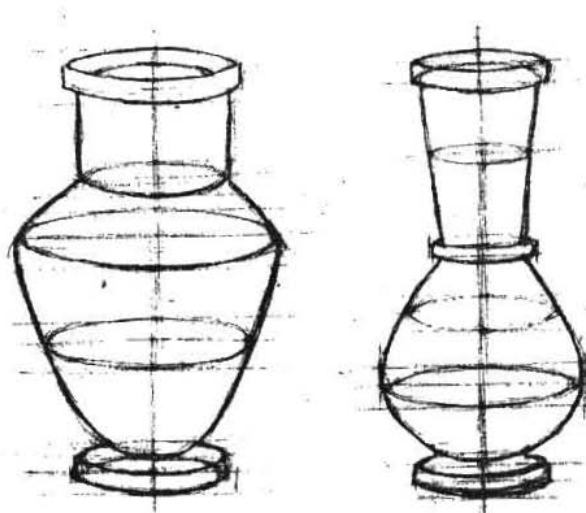
Shuning uchun yosh rassomning bu masalani hal qilishdagi birinchi eng muhim maqsadi – oddiy geometrik jismlarning tuzilishidagi o'ziga hos xususiyatlarini to'g'ri ko'rish, idroklash va to'g'ri tushunib olishdan iborat. Chunki kelajakda u gipsdan yasalgan turli rozetkalarining ayrim namunalari, "kapitel", murakkab shaklga ega bo'lgan "vaza", odam boshining gips nusxasi, yoki qad-qomati kabi ancha chizish qiyin bo'lgan buyumlar va qiyofalarning tahliliga o'tganida geometrik jismlarning ichki tuzilishini tahlil qilishdan orttirgan bilim, ko'nikma va malakalardan unumli foydalanishga to'g'ri kelađi. Aks ettirilgan qalamtasvirning sifat darajasi ham shaklning ichki tuzilishini, asosini qanchalik to'g'ri topilganligiga bog'liq. Shuning uchun "asosi sifatli rasm ekan" degan ibora rassomlar o'rtasida tez-tez uchrab turishi bejiz emas. Bu so'zlar orqali mutahassislar yosh musavvirlarning ishlagan shakl tuzilishidagi o'ziga

xos belgilarini to'g'ri aniqlab tasvirlay olishlariga ijobiy baho berishadi. "Konstruksiya" so'zi lotincha "construotio" dan kelib chiqqan bo'lib, "qurilish" "struktura" bo'laklarning o'zaro joylashishi va farqini bildiradi. Narsaning o'ziga qarab chizilayotgan vaqtda predmetning shakl "sinchini" tahlil qila turib uning qurilishini barcha asosiy shuningdek ko'zga ko'rinadigan va ko'rinmaydigan bo'laklari bilan birgalikda aniq tasavvur qilinishi zarur. Ya'ni narsaning shakli qanchalik murakkab bo'lsa, rasm chizuvchi uni shunchalik ko'p, hamda jiddiy o'rganishiga to'g'ri keladi. Agar o'quvchi, talaba asldan rasm chizayotganida buyum shaklining tashqi va ichki tahlilning birligiga amal qilsa, uning tasviri to'g'ri, to'liq va haqqoniy bo'ladi. Ammo ba'zilar "rassom uchun yuzaki kuzatishning o'zi kifoya, san'atda naturani "sodda", "bevosita" qabul qilish noyob sifat", deb hisoblaydilar. Bunday qarashlarning vakillari boshlang'ich sinfdagi bolalarni ham rasm chizish savodiga o'rgatish zarur emasligiga chuqur ishonadilar. Ular "qalamtasvirdan malakali rasm chizish bolalarni buzadi, ular o'z holiga erkin qo'yib berilishi lozim", deb hisoblaydilar. Bu albatta noto'g'ri nuqtai nazardir. Asliga qarab, o'rganish uchun rasm chizishning mohiyati shundan iboratki, talaba aks ettirish vazifa qilib qo'yilgan narsaning tuzilishining o'ziga xos bo'lgan tamonlarini tushungan holda o'rganadi va ularni rasmda aniq puxta tasvirlashga intiladi. Umuman olganda rasm chizish jarayoni aniq masalalarni birin- ketin, uzviylikda, ongli ravishda hal etishdan iboratdir. Har bir rasm chizuvchi ma'lum paytda hayolan undan so'ng esa qalam yordamida o'z tamonidan tasvirlanayotgan narsa hususiyatlaridan kelib chiquvchi u yoki bu savolga javob berishi kerak. Faqat ana shunday munosabat asosidagina tasvirlanayotgan hayot haqiqatini talaba tomonidan faol bilish samarali amalga oshirilishi mumkin.

SHAKL

Avvalombor rasm chizuvchi predmetning shakli tushunchasi haqida bilib olishi lozim. Musavvir muallim D.I.Kardovskiy rasm chizishga o'rgatishning uslub va qonun-qoidalari haqida gapirib, shunday degandi: "Rasm chizishni o'rganayotgan kishi o'zining ishida shaklga asoslanishi kerak. Shaklning o'zi nimadan iborat? U kub, shar, silindr va boshqa geometrik jismlar singari u yoki bu xususiyatga ega bo'lgan massadir.

Jonli narsalarning shakli albatta, to'g'ri geometrik shaklga ega emas, ammo chizmada u ham shu geometrik shakllarga yaqinlashadi va shunday qilib yorug'likning perspektiv uzoqlashayotgan satxlar bo'ylab joylashishining geometrik jismlar uchun ham amal qiladigan o'shanday qonuniyatlarini qaytaradi". Predmetning murakkab hajmli shaklini tahlil qilish faqat oddiy geometrik qoidalarni topish bilan cheklanib qolishdangina iborat emas, albatta - bu chizilayotgan narsani bilish, idroklash va o'rganishning murakkab jarayonining ilk bosqichi xolos.

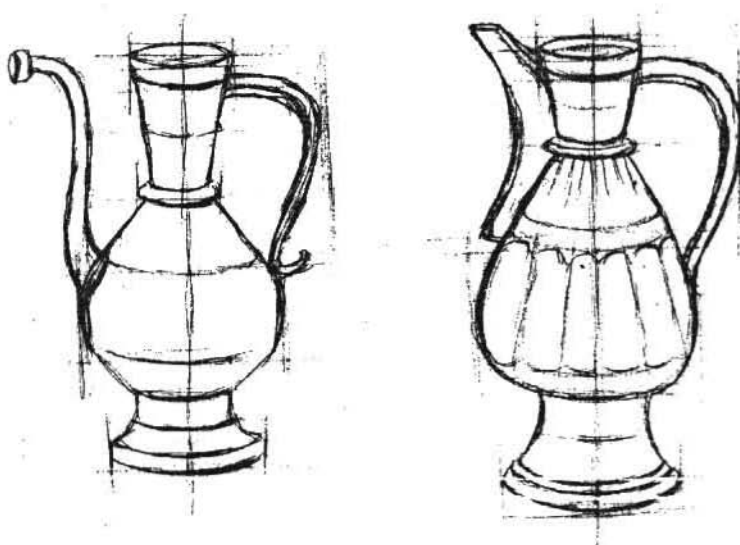
Shakl muammosi o'quv mashq rasmida asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Uning to'g'ri hal etilishi o'rganuvchida va shuningdek o'rgatuvchida katta qiyinchiliklar tug'diradi. U shunday deb yozgan edi: "Qalamtasvir va rangtasvir bo'yicha barcha mashqlarning asosiga shakl qo'yilishi kerak. Tasviriy san'atning barcha turlari plastik shakl bilan ish ko'radi". Shuning uchun ham avval "shakl" "forma" terminini ma'nosini aniqlab olsak. Shakl- /forma/ so'zi orqali /lotincha (forma) tasviriy san'atda predmetning ustki ko'rinishi tashqi chizig'i, tarhi tushuniladi. Biror buyimni tasvirlar ekan, rassom avvalombor uning shaklini o'xshatib ko'rsatishga intiladi. Barcha

predmetlar o'zini o'rab turgan atrof -muhitdan ma'lum sath bilan chegaralangan. Ba'zi predmetlarda u bir necha to'g'riburchakli yuzalardan tashkil topgan, masalan: kitob, yashik, quticha, uy va boshqalarda. Bu holda bunday predmetlarning shakli ko'rinishi to'g'riburchakli deb ataymiz. Boshqalarida masalan: koptok, quvur kabilarda sathlar ravon tekis yumaloq bo'lishi mumkin.

Har qanday predmetning shakli uch o'lchamga (bo'yi, eni, qalinligi) ega. Boshqacha qilib aytganda u hajmlidir. Ba'zida shundan "hajmli shakl" degan ibora kelib chiqqan. Ba'zida murakkabroq "hajmli fazoviy shakl" iborasi ham ishlatiladi. Bunday aytilgani ancha to'g'ri chunki u shaklning atrof- muhit, borliq bilan uzviyligini bildiradi. Chunki predmet muhitda mavjud bo'libgina qolmay, u bilan har tamondan o'ralib uning ma'lum bo'lagani egallab turadi. Bundan tashqari predmetning turli bo'laklari bizga nisbatan har xil uzoqlikda bo'ladi, ya'ni uning sathi fazoning turli sohalarini egallaydi. Biror narsaning tasvirlar ekanimiz biz avvalombor u egallab turgan fazoni chizib chiqishga, bu bilan uning shaklini ifodalashga harakat qilamiz. Shunday qilib qalamtasvirni chizish paytida qo'llaniladigan "shakl" iborasi tushunchasi "hajm" iborasiga muvofiq keladi. Shuning uchun biz bundan buyon "shakl" iborasini hajmli shakl tarzida tushunamiz va ishlatamiz. Demak, shakl-bu muhitning ma'lum bo'lagi ekan. Uning to'g'ri tasvirlash uchun rasm chizuvchida fikrlash va fazoviy idroklash yaxshi rivojlangan bo'lishi kerak.

Dunyodagi barcha narsalar shaklga ega. Shakllarning turli-tumanligi behisobdir. Ko'plab shakllar orasida biz qimirlamaydigan, o'zgarmlarini ham ko'ramiz. Ular qatoriga uylar, qoyalar, toshlar, uy-ro'zg'or buymlari va boshqa ko'plab narsalarni misol qilib kiritishimiz mumkin. Bulutlar, tutunlar, suv sathi, harakatdagi tirik mavjudodlarning gavdasi esa doimo o'zgarib, harakatlanib turadi. Predmetlarning kattakichikligida ham bir cheksiz har-hillikni ko'ramiz. Bu ko'plab hodisalarni tushunib olishimiz uchun eng oddiydan boshlab, so'ng murakkabini o'rgatishimiz tabiiy. Eng oddiy predmetni olaylik. Uning shaklini ko'rsatish uchun avvalombor o'sha narsaning qiyofasi xususiyatini tushunib olishimiz zarur. Buning "kaliti" esa ushbu predmetning ko'rinishiga o'xshab ketadigan geometrik jism kub, slindr, shar, piramida, prizma va boshqalar bilan o'zaro qiyoslashdir. Chunki ularning tuzilishi ancha sodda bo'lib,

ko'pchilikka tushunarlidir. Rasmda shaklni bo'rttirib hajmdor qilib tasvirlashda tus asosiy vositalardan biridir. Predmet shaklining sathini yoritilganlik darajasi narsaning tusi deyiladi. Yoritilganlik darajasi yorug'likning umumiy xususiyatiga predmet turgan fazoviy joyga, uzoq-yaqinligiga va nihoyat uning rangiga, och, yoki to'qligiga bog'liq. Turli kuchdagi tus orqali chizilayotgan narsadagi ochdan-to'qqacha bo'lgan barcha turli-tumanlikni ko'rsatishimiz mumkin. Uning natijasida qalamtasvirning hajmli bo'lib ko'rinishga erishiladi. Borliqni jonli kuzatishimizda biz predmetning shaklini uning nisbatlaridan, yoritilganligidan va u turgan muhitdan ajratamiz, barcha bu qismlarini buzulmas o'zaro uzviy bog'liqlikda ko'ramiz.

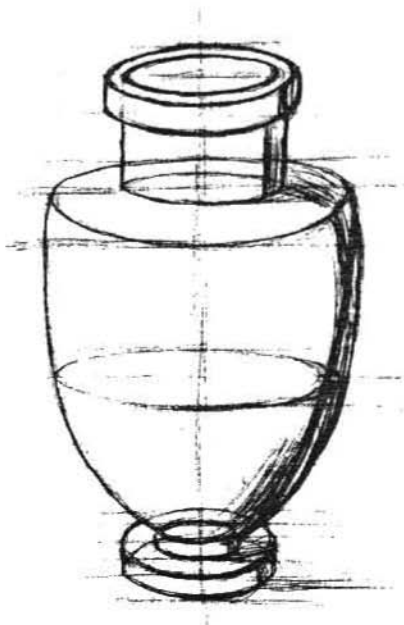
Predmetning mutanosibligini aniqlar ekanmiz, uning balandligi, kengligi va chuqurligi bilan, uning katta-kichikligini yonidagi buyumlar katta-kichikligi bilan qiyoslaymiz. Hajmli shaklni tusini aks ettirib, ya'ni soya va yarimsoyalarni berib, yorug'dan soyagacha bo'lgan barcha o'tishlarning farqini qidiramiz. Barcha ishni solishtirishlar, taqqoslashlar orqali amalga oshiramiz, rassomlar tili bilan aytganda o'zaro muqobil "munosabatlar" asosida quramiz. Chizilayotgan narsaning bo'laklarini alohida-alohida barcha mayda-chuydalariga e'tibor berib qarash oson. Bunday odatga qarshi kurashish talabdan tinimsiz harakat talab qiladi. Rasm chizish jarayoni doimo

umumiylikdan hususiylikka qarab boradi. U asosiy katta shakllarni belgilashdan boshlanadi va ular orqali tobora mayda shakllarni ishlashga o'tiladi. Boshlovchi rasm chizuvchi uchun katta shaklni yaxlit ko'ra olishni o'rganish juda muhimdir, chunki huddi ana shundan keyin rasm chizishga o'rganish boshlanadi. Qalamtasvir chizuvchi agar katta hajmni his eta olmasa va ko'rolmasa o'z faoliyati davrida doim qiyinchilikka uchrashi tabiiy.

GEOMETRIK JISMLARNI PERSPEKTIVA QOIDALARI ASOSIDA TASVIRLASH

Chizilayotgan predmet qaerda turgan bo'lmasin, yorug' xonadami yo ochiq joydami, uni o'ziga qarab rasmini tasvirlash uchun uni ufq chizig'iga nisbatan turish holatini aniqlab olishimiz zarur. U ufq chizig'idan balandda, pastda yoki uning o'rtasida joylashgan bo'lishi mumkin. Ufq chizigi ko'z balandligida tasavvur qilinayotgan gorizontali sathni predmet bilan kesishishidan hosil bo'ladi. Agar biz yuqoriga ko'tarilsak, yoki pastga tushsak shunga yarasha ko'z balandligining o'zgarishiga muvofiq ufq chizig'ining holati ham o'zgaradi. Predmet ko'z balandligiga nisbatan balandda yoki pastda turganligiga qarab ko'rinayotgan uning shakli turlicha bo'ladi. Ufq chizig'ining yuqorisida joylashgan predmetlarning pastki tomoni, pastda turganlarining esa yuqori qismi ko'rinib turadi. Bunda gorizontali chiziqlarning perspektiv yo'nalishlari xuddi bizdan qaysidir bir tomonga uzoqlashayotganday ancha o'zgaradi. Rasm chizishga o'rgatish barcha boshqa fanlar va san'at turlari kabi, bosqichma-bosqich muarakkablashib boradi. Ilgarigi uncha murakkab bo'lmagan mashqlarni qunt bilan bajarmay turib kelgusidagi ancha murakkabini tushunish qiyin bo'ladi. Har-xil predmetlar bir-biri bilan kesishuvchi yassi sathlardan tashkil topgan. Ana shunday murakkab shaklga ega bo'lgan predmetlarning qanday tuzilganligini va perspektiv qurilishini bilish uchun avvalo to'g'ri burchakli, yassi narsalarning perspektiv qurilishi bilan tanishish maqsadga muvofiqdir.

Unchalik qalin bo'lmagan to'g'ri burchakli taxtachani olib, chizuvchiga nisbatan burchak holatida, ufq chizig'i uning o'rtasidan biroz pastroqdan o'tadigan qilib vertikal holatda qo'yamiz.

Uning perspektiv holatini chizishni boshlar ekanmiz, predmetning nisbatlarini aniqlab olamiz. Avval ko'rinayotgan balandligining ko'rinayotgan kengligidan kattaligini belgilaylik. Ana shu o'lchovlarning farqini chizilayotgan rasmda tasvirlashimiz kerak. Buning uchun taxtachaning yaqinidagi vertikal tomonning balandligini ixtiyoriy ravishda belgilab olamiz. Unga asoslanib predmetning balandligi kengligidan necha marta kengligini topishimiz kerak.

To'g'ri to'rtburchak nusxasining kuzatar ekanmiz, biz uning oldindagi qirrasini uzoqdagi qirrasiga nisbatan katta bo'lib ko'rinayotganini sezamiz. Bir-biriga parallel bo'lgan uzoqlashib borayotgan gorizontalar esa qalinlashib ko'rinadi. Uning ufq chizig'idan pastdagi go'yo ko'tarilayotgandek yuqorisidagi ufq chizig'iga qarab pastlab borayotganini ko'rishimiz mumkin. Ularning qanchalik qalinlashib borayotganligi gorizontalar chizig'iga bog'liq. Topilgan chiziqlarni rasmda belgilab o'yilgan qiya to'g'ri chiziqlar bilan belgilaymiz. U chiziqlar davom etganda ufq chizig'ida o'zaro kesishishi kerak. Kesishish nuqtasi qo'g'oz sathidan ancha tashqarida bo'lishi ham mumkin. Taxtachaning umumiy to'g'ri to'rtburchagi chizilgach, uning qalinligini belgilaymiz. Xuddi ana shunday to'rtburchakli taxtachani gorizontalar

holatdgisini ufq chizig'idan pastdagi holatini ham perspektiva qoidasi bo'yicha chizishni mashq qilib ko'raylik.

Bundan avval chizilayotgan taxtachani old gorizontaal qismining uzunligi va uzoqlashayotgan gorizontaal sathning kengligi belgilab olinadi. Yon tomonlarning yo'nalishini aniqlash uchun o'tirgan joyimizdan qalamni vertical holatda tutib "a" va "b" nuqtasiga qo'yamiz va qalam bilan taxtacha tomonlari oraliq'idagi burchaklarni belgilaymiz. Bu burchaklarni tasvirda aks ettiramiz. Taxtachaning yon tomonlari davom ettirilganda ufq chizig'ida yotgan nuqtada kesishishi lozim. Uning qalinligini umumiy shaklni belgilash paytidayoq kengligi va uzunligiga muvofiq belgilab olishimiz mumkin. Rasmni to'g'ri chizilishi taxtachaning balandligi, kengligi va uzunligini farqini, shuningdek uzoqlashib borayotgan gorizontaal tomonlarning qiyaligini bexato topilishiga bog'liq.

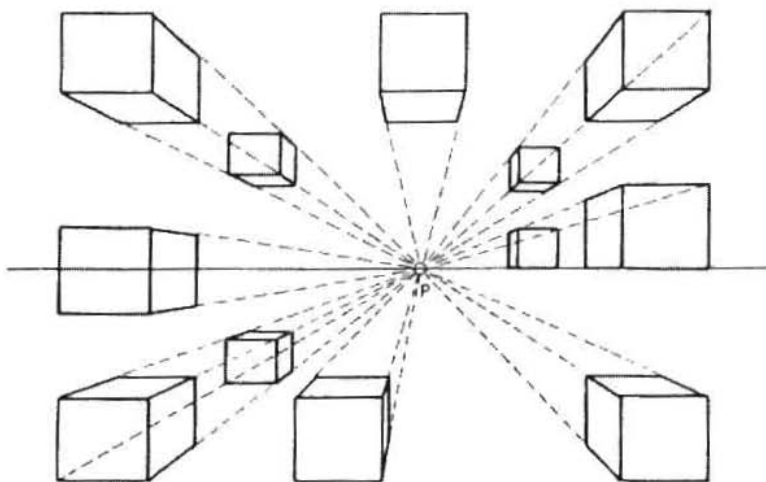
HAJMLI SHAKLNI TASVIRLASHI

Tabiatda chiziq bo'lmay, balki, shaklning chegarasi mavjuddir. Fazoda shakl sathlar bilan chegaralangan bo'lib, qalamtasvirda esa uning chegarasi chiziq bilan ko'rsatiladi. Haqiqiy borliqda biz predmetlarni ma'lum bir kattalikda ko'rsak, qalamtasvirda ularning mutanosibligi munosabatlari mutlaqo boshqacha beriladi. Haqiqatda predmetlardagi yorug'lik, soya, refleks, yarimsoyalarning kuchi rasmda biz ko'rayotganimizga qaraganda bir necha bor kuchlidir. Barc'a ana shunday farqlarni inson ko'zi yaxshi ilg'ab olishga qodirdir. Shuning uchun predmet va uning qog'oz sathidagi tasviri turlicha qabul qilinadi. Rasmda predmetning shakli ya'ni sathlar bilan chegaralangan fazo chiziqlar bilan tasvirlanadi. Qalamtasvirda tus orqali yorug'lik va soyalar beriladi. Ular predmet hajmini aks ettirishda yordam beradi. Predmetga yorug'lik tushar ekan uni bir tekis yoritmaydi, bir xil sathlarga kuchli yorug'lik tushsa, boshqalari yarimsoyada bo'ladi. Ayrimlari esa butunlay soyada qoladi. Talaba shaklni soya va yorug' orqali ko'rsatishida qiyinchilikka uchramaydi. U predmetning masalan: kubning tasvirini qura boshlar ekan perspektiva qoidalariga asoslanadi. Uch o'lchamli, hajmli shaklni ikki o'lchamli qog'oz sathida tasvirlashda qurish ko'nikmalarini egallash perspektiva va soyalar nazariyasini o'rganish bilan chambarchas bog'liq. Bundan

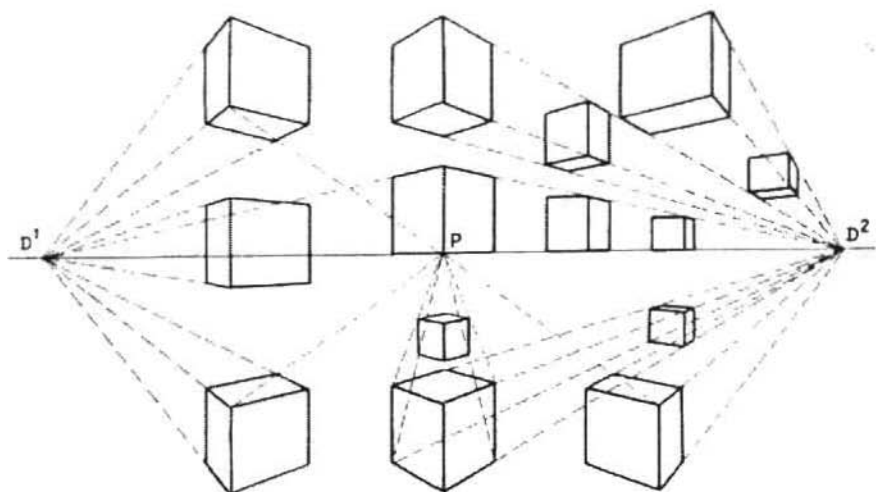
tashqari qalamtasvir chizishni uslubiy ketma-ketlikda to'g'ri bajarish uchun albatta malaka va ko'nikmalar qunt bilan egallanishi lozim.

GEOMETRIK SHAKLDAGI PREDMETLAR. KUB

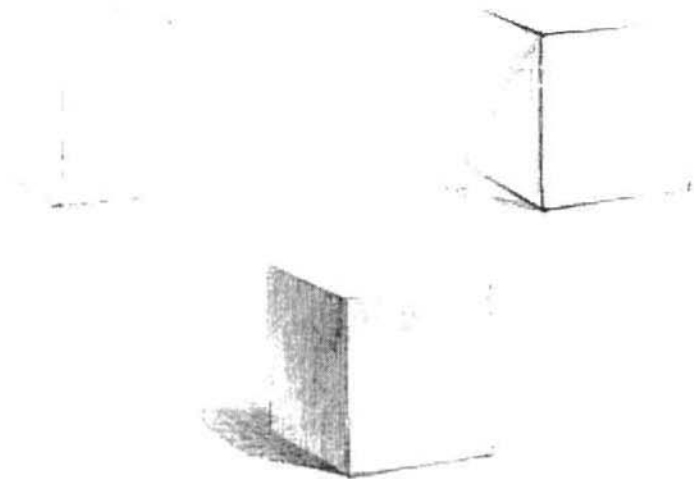
Atrofimizni o'rab turgan barcha narsalarni asosini kub tashkil qiladi. Kubning perspektiv tuzilishini o'rganish jarayonida biz barcha to'g'ri burchakli, hajmli shakllarni idrok etish, hamda chizishni bilib olamiz. Kubning ko'rinayotgan shakli boshqa predmetlar kabi rasm chizuvchiga nisbatan fazoda qanday holatda turganligiga, shuningdek tasvirlovchining ko'rish nuqtasining o'zgarishiga bog'liq.

Kubning shakli olti tomon bilan cheklangan kvadratlardan tashkil topgan. Kub sizga bir, ikki, yoki uch tomoni bilan ko'rinishi mumkin. Uchta tomonida boshqa sathlar ko'rinmaydi. Kub tomoshabinga bir tomoni bilan ko'ringanda yassi kvadrat shakli namoyon bo'ladi. Bu holatda uning hajmi sezilmaydi. Kubning hajmdorligi qarayotgan kishiga ikki tomoni, ko'pincha uch tomoni bilan burilib turganda yaxshi seziladi. Ammo bunda kubning kvadrat sathlari qisqarish holatida turgandagi perspektiv qurilishini tahlil qilishimiz mumkin.

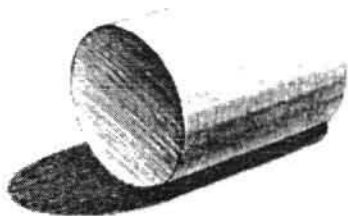

Agar kub ufq chizigi'dan pastda joylashgan bo'lsa uning uchunchi yuqoridagi sathi ham albatta ko'rinadi. Ufq chizigi'ining yuqorisiga ko'tarilgan kub past tomonidan ko'rinadi. Bu holatda uning ostki tomoni ko'rinib turadi. Kubning vertical chiziqlari qanday bo'lsa shundayligicha tik holatda tasvirlanaveradi, faqat ular turlicha kattalikda bo'ladi. Bizga qanchalik yaqin tursa, shunchalik katta bo'lib ko'rinadi, eng oldingi qirradi esa barcha boshqalaridan katta bo'ladi.

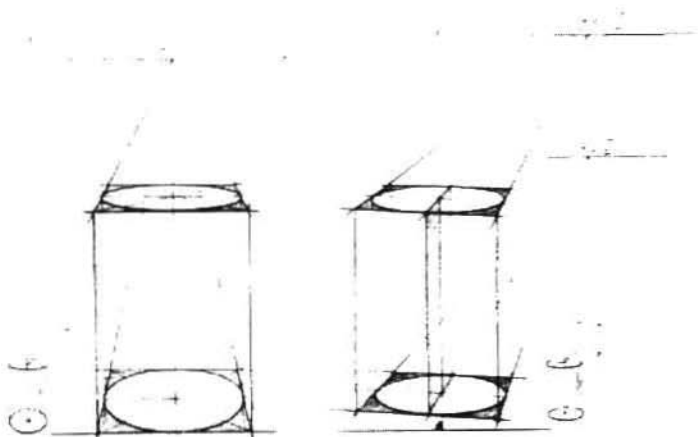

SILINDR

U ikki doira asosi va g'olasimon sathdan iborat. Silindrning asoslari uning markaziy o'qiga nisbatan perpendikulyardir. Bu silindrning barcha holatlarida korinadi. Silindrning asosini uning frontal holatda turganida aylana shaklida ko'rishimiz mumkin. Lekin silindrning bu holatida shakli-shamoyili qandayligi haqida tasavvur hosil bo'lmaydi. Agar rasmda uning shaklini chizmoqchi bo'lsak, silindrning yon sirti va ustki qismi ko'ringan bo'lishi, yoki yon sathi bilan pastki asosi ko'rinishi maqsadga muvofiqdir.

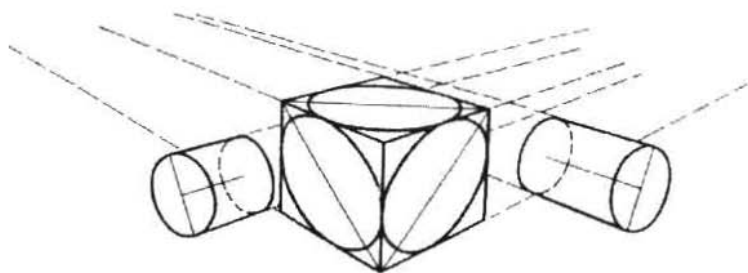

Bu holatlarda silindr aylanasiining asoslari oval shaklida ko'rinadi. Ayrim rasm chizishni endigina o'rganayotganlar stakan, chelak, quvur, sut idish va boshqa shu kabi silindrsimon predmetlarni asosini siniq, notekis qilib chizib, qo'pol xatolikka yo'l qo'yadilar. Oval uzviy chiziqdan iborat bo'lib, burchaklari bo'lamaydi.

Agar silindr ufq chizig'idan pastda joylashgan bo'lsa, unda, yuqori qismi pastkisiga qaraganda torroq oval hosil bo'ladi. Yuqori va pastki sathining ovallarining yumaloqligi uning yotiq holatda, yoki yon tomoniga qiyshayib turgandagi holatlarida namoyon bo'ladi. Aylananing perspektiv qisqarish holatini quyidagi rasmda ko'rishimiz mumkin.

Keyingi rasmda esa silindrning turli holatlarining qisqarishida qanday ko'rinishi aks ettirilgan. (Silindrning asosi kvadratning perspektiv qurilishi yordamida topilgan, silindr o'q asosiga nisbatan perpendikulyardir).

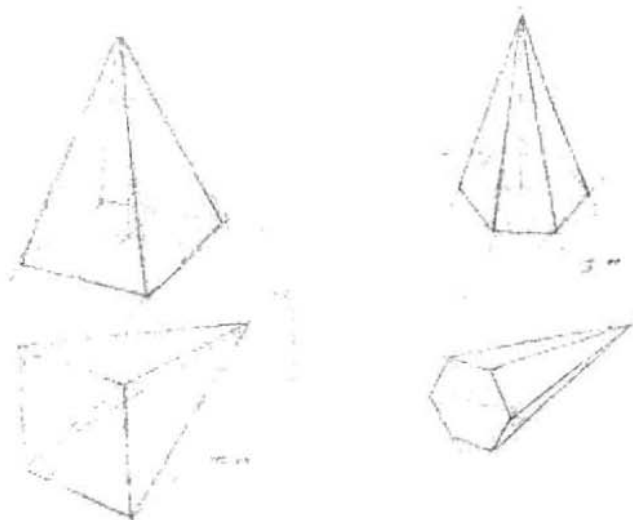

Silindrning perspektiv holatida ham barcha boshqa predmetlarda bo'lganidek bizga yaqin turgan qismi kattaroq, ya'ni eng oldingi oval ham uzoqdagiga qaraganda kengroq va yumaloqroq bo'lib ko'rinadi.

PRIZMA VA PIRAMIDA

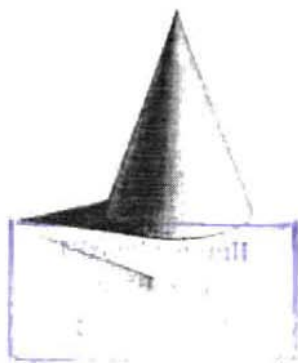
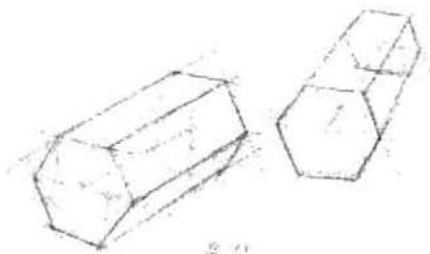
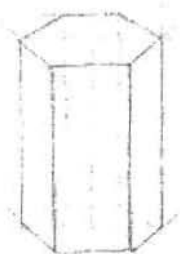
Agar biz ko'pburchaklarni perspektiv holatini aniqlash qoidalarini o'rganib olsak, prizma va piramidalarning qanday qilib chizishni bilishimiz ancha osonlashadi. Ko'pburchakni chizishdan avval aylananing perspektiv qurilishini chizib olishimiz kerak. Chunki biz uni ichiga ko'pburchakni joylashtirib chizishimiz oson bo'ladi. U ma'lum mutanosiblikda o'q chizilari bo'lgan ellipsdan iborat. Chizilayotgan narsani kuzatib uning burchaklarini balandligini aniqlab ellips ichida ko'pburchakning burchaklarini belgilaymiz. Ko'pburchakni chizish jarayonida burchaklarning o'zaro joylashishini bir-biriga paralle! chiziqlarning kesishish nuqtasini his qilib, ayniqsa diqqat bilan aniqlash kerak. Uning to'g'ri chizilgan chizilmaganligini tekshirish uchun

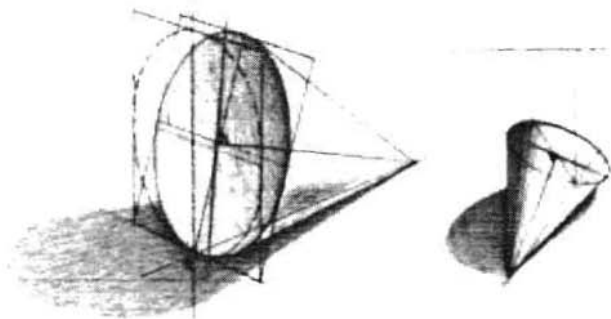
qarama-qarshi burchaklar balandligini birlashtiruvchi diagonal yordamchi chiziqlar o'tkazishimiz kerak. Bu diagonalalar ularga parallel bo'lgan ko'pburchak tomonlari yo'nalgan kesishish nuqtasiga qarab ketgan bo'lishi kerak. Unda burchaklar balandligi holatini vertikal va gorizontal chiziqlar chizish bilan tekshirish mumkin. Toq sonli ko'pburchaklarni chizish atohida e'tibor bilan aslidan qarab har bir tomonlarning hissasini aniqlashni, ularning og'ish burchaklarini va burchaklar balandligini diqqat bilan topishni talab qiladi. Chunki bunday ko'pburchaklarning chizilayotgan rasmni to'g'ri, yoki noto'g'riligini aniqlashni osonlashtiradigan bitta kesishuv nuqtasiga ega bo'lgan parallel tomonlari bo'lmaydi.

Har qanday prizma va piramidalarni chizishda ularning asosini qurishdan boshlagan ma'qul. Quyidagi rasmda barcha yon qirralari vertical gorizontal sathda turgan olti tomonli prizma tasvirlangan. (a) Boshqasi yotiq holatda ko'rsatilgan (b). Uning yon tomonlari qirralarining chiziqlari ufq chizig'idagi nuqtada kesiladi. Rasmda prizmaning og'ib turgan holati ham ko'rsatilgan. (v) Endi gorizontal sathda yotgan oltiqirrali piramidaning qanchalik og'ib turganligini aniqlaymiz. O'q chizig'iga to'g'ri

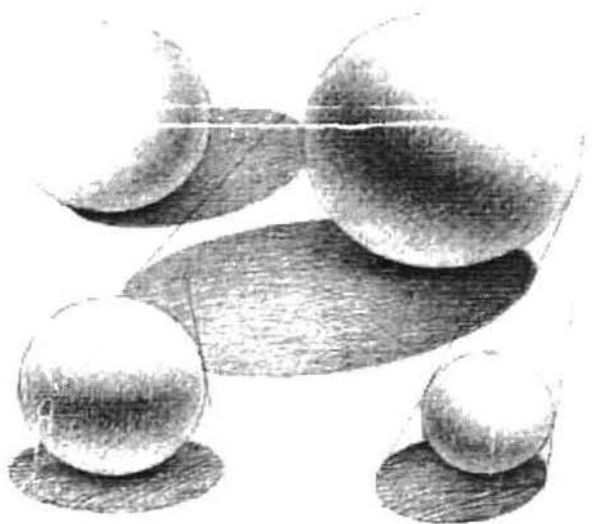
burchak ostida piramidaning oltiburchakli asosi tasvirlanadigan ellipsning katta o'qini o'tkazamiz. Ellipsning kichik o'q chizig'i katta o'qqa perpendikulyar va u piramidaning o'qi bilan kesishadi. Asos ellipsni chizib oltiburchakni burchaklari balandligini belgilaymiz, so'ng ularni piramida cho'qqisi bilan birlashtiramiz.

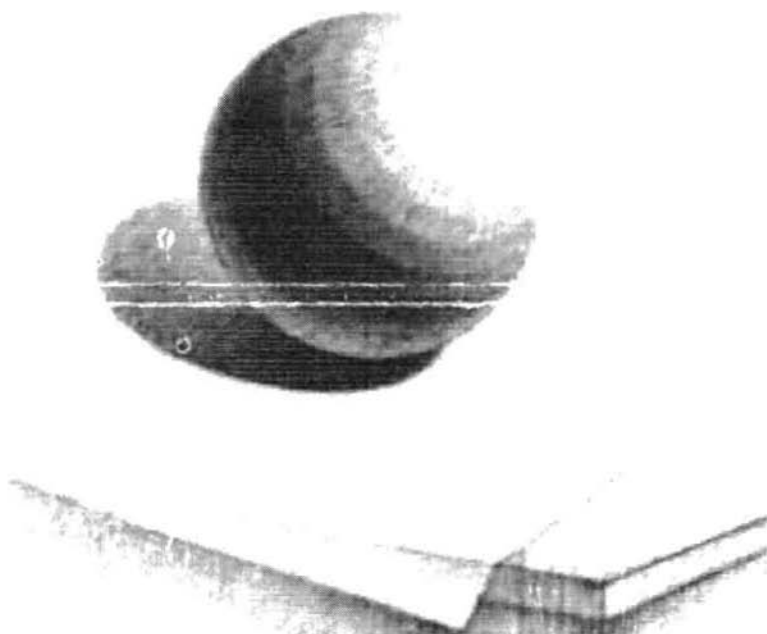
SHAR

Yumaloq sathli predmetlarni tasvirlashda ko'pchilik qiyinchilikka uchraydi. Chunki biz kub shaklini chizar va uning konstruktiv asosini tahlil qilar ekanmiz, har turli ko'rish nuqtasidan qaralganda uning perspektiv ko'rinishi qanday o'zgarishini aniq ko'ramiz. Sharning shakli esa qaysi ko'rish nuqtasidan qaramaylik o'zgarmaydi.

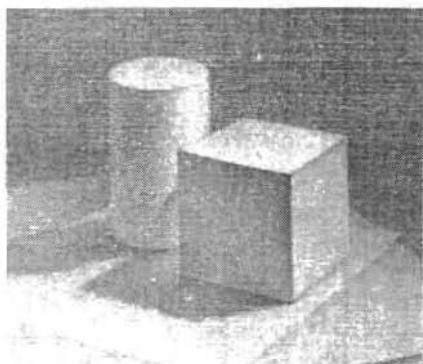
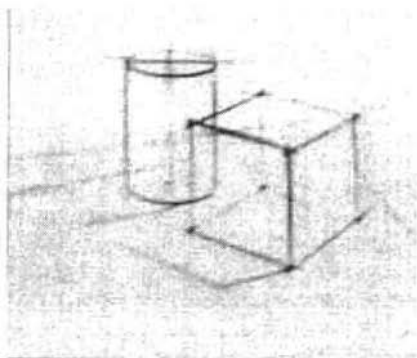
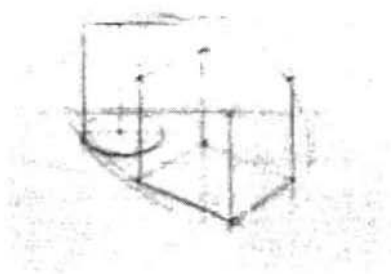
Bu qalamtasvirni endi o'rganayotganlarning idroklash ishini murakkablashtiradi. Ularning aksariyati hajm o'rniga yassi doira chizadilar keyin uni zix chizig'idan boshlab qoraytirib chiqadilar. Natijada soya yorug'lik munosabatlari tasodifiy dog'lardan iborat bo'lib qoladi. Shuning uchun shakli yumaloq bo'lgan predmetni chizishda avvalambor sathlarning fazoda yorug'lik manbaiga nisbatan joylashganini aniq tasavvur qilish, yorug'-soyalarning chegarasini diqqat bilan aniqlash kerak.

Oddiy geometrik jismlarni perspektivada chizish haqida boshlovchi rasm chizuvchi uchun zarur bo'lgan narsalar shulardan iborat. Ulardan foydalanib barcha boshqa murakkab tuzilishga ega bo'lgan jismlarning perspektiv holatini aniqlash, shunday geometrik jismlarning gips namunalariidan tuzilgan natyurmotlar chizish borasidagi masalalarni bemaolol ijobiy hal etish mumkin.

GEOMETRIK SHAKLLARDAN TASHKIL TOPGAN NATYURMORTLARNI TASVIRLASH

Ko'pincha o'rganchik mashq sifatida bajariladigan qalamtasvirlarni chizishda geometrik jismlarning gipsdan yasalgan namunalaridan foydalaniladi. Ular yordamida turli-tuman ko'rinishdagi, hamda murakkablikdagi natyurmortlar qo'yish va qunt bilan chizish kelajakda yaxshi samara beradi. Oq gipsning qulayligi shundaki, undan yasalgan geometrik va boshqa ko'rinishga ega bo'lgan predmetlarning shakl tuzilishi aniq bo'ladi. Chizilayotgan narsaning qog'oz sathida tasvirlash paytida tus, yorug'-soya kabi shaklni hajmli qilib ko'rsatuvchi vositalarni yaxshi tushunib olishni osonlashtiradi. Bir xil materiallardan tayyorlangan gips jismlar rasm chizishni endi o'rganilayotgan talabani dastlabki davrda buyum fakturasini aks ettirish vazifasidan ozod etadi. Bu bilan asosiy narsa nisbatlarini aniqlashni ancha osonlashtiradi. Chizish uchun odatda bir emas balki, ikkita geometrik jism qo'yiladi. Agar bitta predmet qo'yilsa o'lchamlarni solishtirish imkoniyatini cheklaydi, suratni joylashtirish, shuningdek uning perspektiv qurilishini topish vazifasini juda ham soddalashtirib qo'yadi. Tasvirlashni o'rganish maqsadida ikkita turli ko'rinishdagi qiyofaning qo'yilishi esa ko'proq savol tug'ilishini ta'minlaydi, katta qiziqish va javobgarlik hissini paydo qiladi. Bu bilan ishni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan qulay sharoitni yuzaga keltiradi. Natyurmortni chizish uchun tayyorlash juda ham muhim mas'uliyatli vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki predmetlarni ma'lum ko'rinish kasb etadigan yaxlit kompozitsiyali holatda bir-biri bilan uzviy bog'liqlikda qo'yish alohida e'tiborni talab qiladi. Rasm chizishni jiddiy o'rganishni, bu borada ma'lum bilim va malakaga ega bo'lishni istovchi talaba avvalambor o'zi mustaqil bajarishi uchun natyurmort qo'yishni ham o'rganishi kerak. Bunday maqsadni muvaffaqiyatli amalga oshirish oddiy geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmort kompozitsiyalarini tuzishdan boshlanadi va to'ora murakkablashtirib boriladi. Biz quyida ana shundan gipsdan yasalgan oddiy geometrik jismlardan tashkil topgan uncha murakkab bo'lmagan natyurmortni qalamtasvirini qanday ishlashni bosqichma-bosqich ko'rib chiqamiz.

Gipsdan yasalgan kub va silindrdan iborat natyurmortni chizishda avval uning yaxlit ko'rinishi va detallari yaxshilab kuzatilib idrok etilishi, turli tomonlardan qarab ko'rib eng ma'qul bo'lgan tomondan turib chizilishi kerak. Avval albatta bir nechta xomaki chizgilar chizilib har bir predmet turgan holati, bir-biriga nisbatan katta kichikligi, u'q chizig'iga nisbatan turishi aniqlab olinadi. Qog'ozdagi chizilayotgan tasvirlarning kompozitsiyasiga ham alohida e'tibor berib aks ettiriladi. So'ngra ana shu har biri 10-15 minut davomida bajarilgan xomaki qalamchizgilarga, chizma lavhalarga asoslanib davomiga o'tilib, katta qog'oz sathida chizish mashqi boshlanadi.

BIRINCHI BOSQICH

JOYLASHTIRISH

Bevosita ishni amaliy bajarishga o'tar ekanmiz, rasm kompozitsiyasiga ya'ni chizilayotgan narsalarni qog'oz sathida qanday joylashtirish, qaysi kattalikda tasvirlashga e'tiborni qaratish kerak. Kompozitsiyani u, yoki-bu holatda hal etilishi qalamtasvirning umumiy natijasi uchun katta ahamiyat kasb etadi. Muvaffaqiyatsiz joylashtirish esa uning sifatiga putur yetkazishi mumkin. Birinchi navbatda dastlabki ishlangan xomaki chizgiga tayanib bo'lg'usi tasvir o'rni chegaralanadi. Chizilayotgan buyumlar to'pi, ya'ni: kub va silindrning birgalikda yaxlit ko'rinishining taxminiy "silueti" chiziqlar orqali ifoda etiladi.

Bunda natyurmordagi predmetlarning kattaligi va chiqib turgan burchaklar yo'nalishi ko'z bilan chamalab, aniqlanadi. Tasvir yengil, tezkor chiziqlar bilan bajariladi. Qog'ozdagi qalam uchini bosmasdan chizilgan barcha yordamchi chiziqlar keyinchalik o'chirib tashlanadi. Qo'g'ozda aks etgan rasm kompozitsiyasi o'qituvchi tomonidan ma'qullangach, ish yana davom ettiriladi.

IKKINCHI BOSQICH. QURISH

Bu bosqichdagi asosiy ish kub va silindrning perspektiv qurilishini amalga oshirishdan iborat. Ushbu masalani hal etish ko'rgazmali perspektiva qonuniyatining oddiy qoidalarini bilishni talab etadi. Biz yuqorida ayrim geometrik shakllarni alohida-alohida qisqarib ko'rinishini, qoidalarini qurishni ko'rib chiqqandik. Mazkur holatda esa buyum ikkita bo'lganligi va bir-biri bilan uzviy bog'liqlikda turganligi sababli vazifa ham ancha murakkab. Shuning uchun avvalo ufq chizig'ini aniq belgilab olinishi lozim.

Qog'ozning ufq chizig'idan pastdagi qismini tasavvur etilayotgan tazo ichkarisiga yo'nalgan gorizontal sath deb qarash kerak. Ana shu tekislikda avvalambor kvadrat ko'rinishdagi kubning asosi belgilanadi. Buning uchun chizuvchiga eng yaqin turgan nuqtadan, yotgan kvadrat tomonlarining qisqarib ko'rinishi ko'zda chamalab chiziladi va ufq chizig'iga tomon yo'naltiriladi. Kubning asosi topilgach uning yonida turgan silindrning turgan yerini aniq qilib topish, ya'ni gorizontal tekislikdagi silindr proyeksiyasidan hosil bo'lgan to'g'ri to'rtburchakni belgilab olish juda muhimdir.

Silindrning turgan joyini aniqlashda yo'l qo'yilgan noaniqlik keyinchalik predmetlar shaklini qurishda silindr bir yoni bilan kubning sathiga yorib kirib turgandek bo'lib ko'rinib qolishiga olib kelishi mumkin. Umuman predmetlar guruhining perspektiv qurilish rejasi qanchalik aniq topilsa keyingi ish jarayonida kamchilik va qiyinchiliklar shuncha kam bo'ladi. Chizish vaqtida asta sekin kub va silindrning shakli aniqlashtiriladi hamda yordamchi chiziqlar o'chiriladi. Shu bilan birga har qaysi alohida geometrik qismning kattaligidagi, shuningdek ikkala jismning birgalikda olingan holatidagi o'zaro munosabatlik munosabatlari ham aniqlashtiriladi. Bunda barcha qirralarini aks ettiruvchi chiziqlarning yo'nlishini yordamchi chiziqlar orqali davom ettira borib, chizuvchi uchun ko'rinmay turgan sathlarni ham ko'rsatish tavsiya etiladi. Yordamchi chiziqlar perspektiv tasvirning qanchalik to'g'riligini tekshirish imkoniyatini beradi. Dastlab barcha tasvirlar ko'z bilan chamalab bajariladi. So'ng qalam yordamida o'lchab tekshirilishi mumkin. To'g'riligiga to'la ishonch hosil qilingach yordamchi chiziqlar o'chirib tashlanadi.

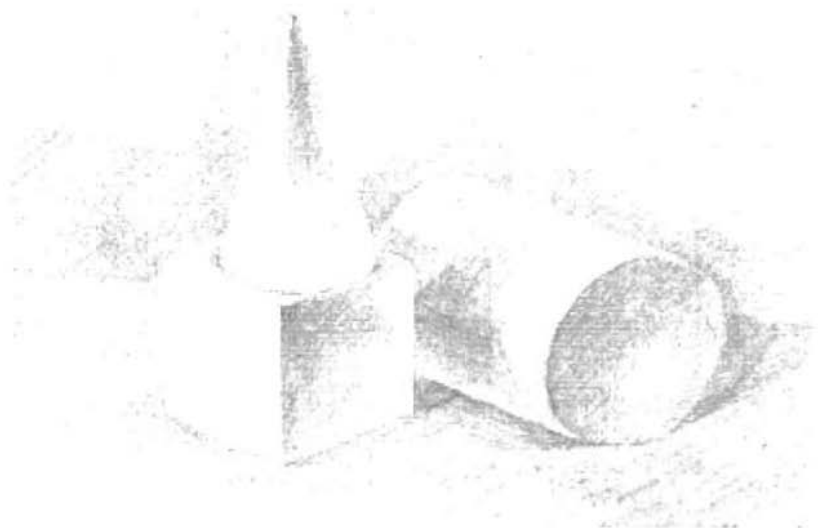

UCHINCHI BOSQICH. SHAKL HAJMINI KO'RSATISH

Shakl hajmini ko'rsatish ustida ishlash, aslida ikki qismga bo'linadi. Boshlanishida barcha asosiy soylar yengil tuslash bilan qoplanadi. Bu esa tasvirga bir oz bo'lsa-da hajmdorlik holatini beradi. Ish mobaynidagi perspektiv qurishda qog'ozdagi yassi tasvirni real hajmli qiyofa ko'z oldimizda turgan narsa bilan solishtirishga to'g'ri keladi. Ko'pincha bunday paytda "ko'rish irradasiyasi" deb ataluvchi holat bilan bog'liq xatolikka yo'l qo'yiladi. Masalan, ikki xil rangdagi bir xil kattalikdagi kvadratlardan oqi qoraciga nisbatan katta bo'lib tuyiladi. Soyalar belgilab chiqilgach suratdagi va qiyofadagi hajmlarni solishtirish mumkin bo'lib qoladi. Natijada kamchiliklarni topib tuzatish imkoniyati tug'iladi. Barcha nisbatlarni yana bir bor sinchiklab tekshirib kamchiliklarini bartaraf etib, tasvirlanayotgan buyumlar shaklini maydalab ishlashga o'tilishi mumkin.

Avval eng quyuq, shuningdek tushuvchi soylar ishlanadi, ulardan so'ng yarimsoya va yorug' joylarga o'tiladi. Bunda ishni bo'laklarga bo'lib, ya'ni shaklni qandaydir bir qismini ishlab chiqib so'ng boshqasiga o'tish yaramaydi. Shaklni ko'rsatish asta sekin uning barcha bo'laklarida bir maromda bo'lishi, rasm chizish

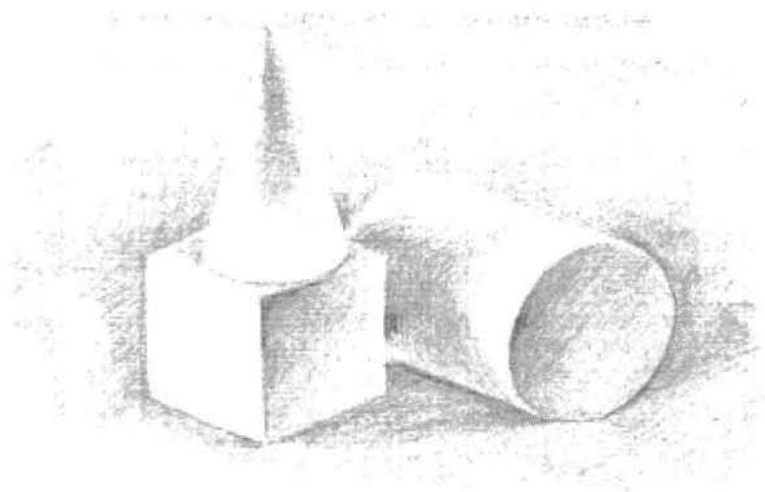
qo'yilgan namunani jiddiy kuzatib uning soya va yorug'lik munosabatlarini taqqoslashlar asosida olib borishi kerak.

Bunday tizimda ishlanganda qalamtasvirda doimo yaxlitlik saqlanib turadi. Shunday tartibda ishlashga rasm chizishni o'rganishning daslabki vaqtlaridanoq odatlanish kerak. Har bir narsani soyasi, uning turli o'zgarishlari va yorug'liklarini aslidagidan tus o'zgarishlari qo'yilmaning tus to'q-ochligi "shkala"sidan ancha kambag'alroqdir. Shuning uchun turli-tuman tus o'zgarishlari boyligini ko'rsatishga haddan ziyod intilish maqsadga muvofiq emas. U qo'pol xatoliklarga olib kelishi, chizilgan qalamtasvirning yaxiitligiga putur yetkazishi mumkin.

Qo'yilma bo'laklari va orqadagi sath fonning tus o'zgarishlari bo'yicha farqi ularni bir-biri bilan muntazam solishtirib hal etilishini talab qiladi. Agar avval predmetlar shakli to'liq aks ettirilib, so'ng orqa sath ishlansa, shakllar tasviri go'yo unga yopishib qolgandek tuyiladi. Shuning uchun barcha narsani birdaniga ko'rib yaxlit ko'rinishini ayrim bo'laklari bilan taqqoslab, idroklab tasvirlani kerak.

Bu qonun-qoidalarning to'g'ri ekanligiga kelgusida turli tasvir xususiyatlaridagi qalamchizgilami chizish davomida ishonch hosil qilamiz.

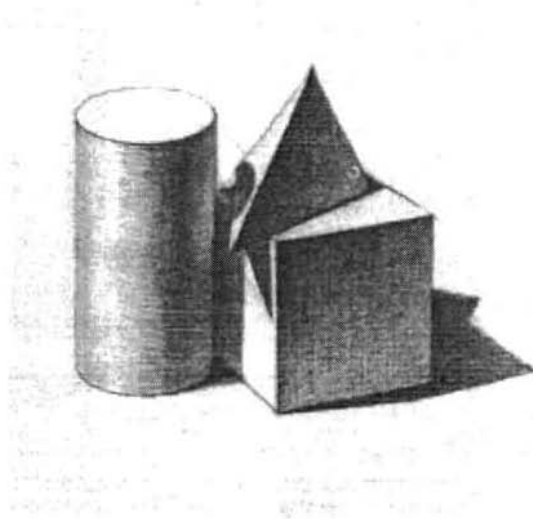

Rasm chizishning keyingi tugallanish bosqichi ustida ishlash barcha qismlarni umumlashtirishdan iboratdir. Unda chizilgan tasvirdagi biror qism boshqalaridan juda ham ajralib “o’gay” ko’rinish kasb etib qolmasligi choralari ko’riladi. Ayrim joylarda aniqlab qoling’an juz’iy kamchiliklar esa o’chirg’ich yordamida ehtiyotlik bilan tuzatilib, puxta ko’rinishga keltiriladi. Natijada qalamtasvir ishlashni o’rganish jarayonining keyingi yanada murakkabroq, ancha-muncha orttirilgan malaka talab qiluvchi bosqichlariga o’tilishiga zamin yaratiladi.

MURAKKAB NATYURMORTLARNI TASVIRLASH

Oddiy geometrik ko’rinishdagi jismlardan tashkil qilingan unchalik murakkab bo’lmagan natyurmortlarni chizib bir oz malaka oshirilgach, murakkab ko’rinishga ega bo’lgan natyurmortlarni chizishga o’tish mumkin. Bunday o’quv mashg’ulotlarida uch, yoki undan ortiq har xil ko’rinish va shaklda ega bo’lgan geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortlarni chizish yaxshi samara beradi. Chunki turli kattalikdagi bir-biriga nisbatan baland, yoki pastda, uzoq yoki yaqin masofada turgan narsalardan tuzilgan kompozitsiyani tasvirlash talabidan puxta bilim, malaka hamda haqqoniy tasviriyl olish ko’nikmalarini talab etadi. Natijada ilg’irgi mashqlar davomida o’rganilgan narsalarni

yanada mustahkamlash imkoniyati paydo bo'ladi. Quyidagi rasmda ko'rsatilgan natyurmort biz ilgari chizishni tavsiya etgan kub va silindirdan iborat kompozitsiyadan bir oz farq qiladi, uni chizish ancha murakkab. Chunki bu ko'rinishda talaba oldiga ko'proq vazifalar qo'yiladi. Unda barcha jismlarni ular turgan yerni sathida perspektiva qonun-qoidalarini asosida to'g'ri tasvirlashning o'zi kifoya emas. Bunda buyumlar orasidagi hajm turli-tumanligi, ularning chizuvchiga nisbatan uzoq-yaqinligi, sathda joylashishi, soya va yorug'ning predmetlar ustiga tushishi, hamda atrofda tarqalishi kabi bir qancha vazifalar ilgari mashqlarda qo'llangan ketma-ketlikda, bosqichma-bosqich hal etilishi kerak.

UYDA MUSTAQIL BAJARILADIGAN VAZIFALAR

Aslidagiga o'xshatib rasm chizish qonun-qoidalarini puxta o'rganib olishni istagan har bir shog'ird o'quv dasturi bo'yicha sinfxonada bajarilgan mashq rasmlaridan tashqari uyda mustaqil ishlashi hamda o'zini o'rgatib borishi, qunt va chidam bilan tinmay mashq qilishi, shu bilan birga albatta maxsus yozilgan qo'llanmalarni mutolaa qilishi zarur. Faqat ana shundagina ma'lum muvaffaqiyatlarga erishish osonlashadi. Geometrik jismlarni chizishga oid mashqlarni bajarishda uy-ro'zg'or buyumlaridan

unumli foydalanish yaxshi samara beradi. Ulardan tashkil topgan natyurmortlarni chizish, shuningdek har bir narsaning tabiiy turgan yerida tasvirlash mumkin.

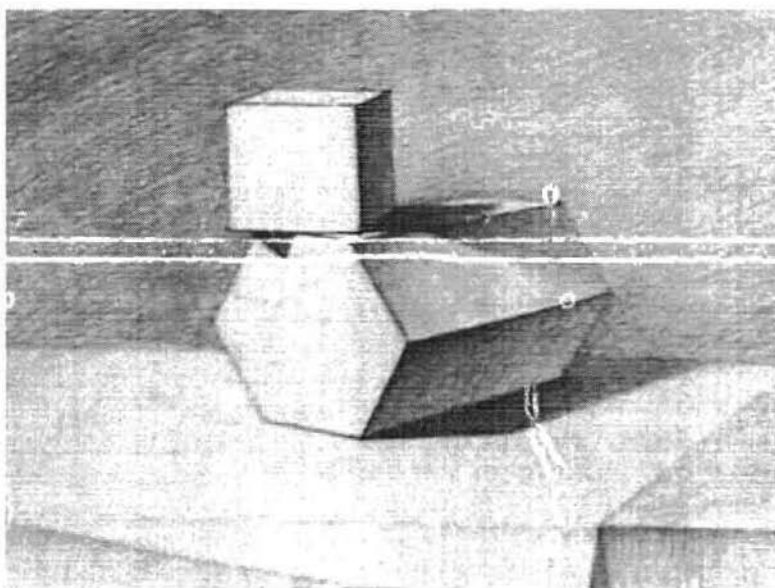

Yassi to'g'ri to'rtburchak, kub, shar va parallelepedsimon buyumlardan kitob, gugurt qutisi, shkaf, kitob javoni, yashik, turli mevalar, koptok, televizor, muzlatgich, binolarning ichki inter'er va tashqi ko'rinishlari-ekster'er hamda boshqa ko'plab shu kabilarni barcha perspektiva qonun qoidalarga amal qilib chizilsa, ularning tuzilishi va boshqa barcha xususiyatlari tahlil qilinsa, geometrik asosga ega bo'lgan barcha jismlarni tasvirlash bo'yicha malaka oshadi. Bunday mashqlarni bajarishda foydalaniladigan qog'oz o'lchami unchalik katta tanlanmagani ma'qul. Bitta butun qog'ozning to'rtidan bir bo'lagi (A-3 o'lcham) uy vazifasini bajarishda yetarli bo'ladi. Unga chizilayotgan jismning bitta ko'rinishi shuningdek bir necha holatdagi turishi tasvirlanishi mumkin. Masalan: oddiy gugurt qutisining yoki qurilishda ishlatiladigan g'ishtning o'zini o'ndan ortiq, har-xil burchak va holatlarda turgan ko'rinishini tasvirlashni mashq qilish yaxshi samara beradi.

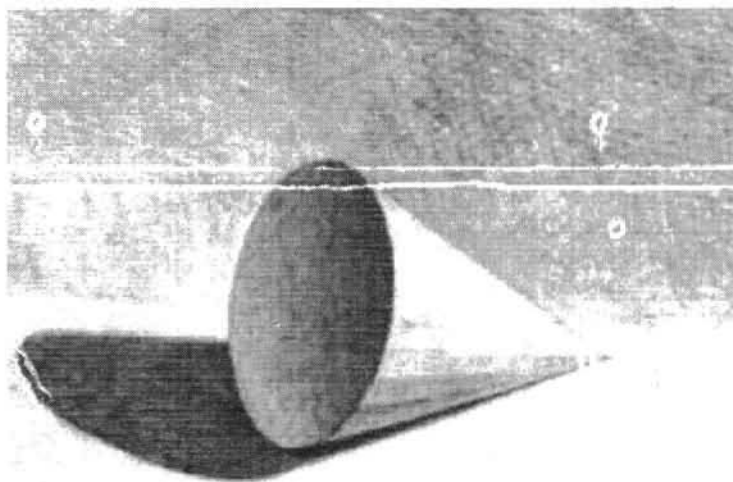
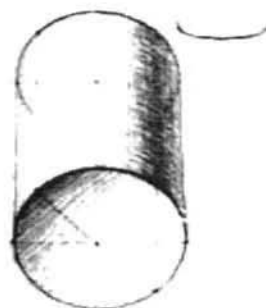
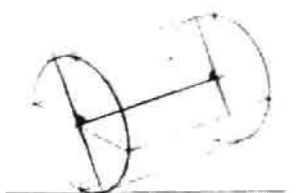
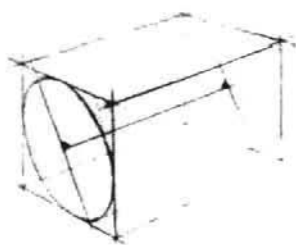
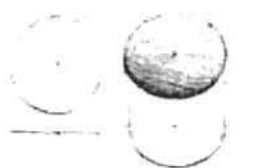
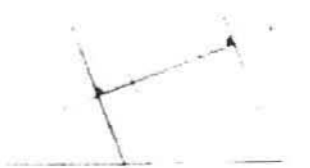

Bitta predmetni ko`p martalab chizilishi mahoratni oshiradi va turli-tuman murakkab ko`rinishdagi jismlarni yoddan chizish qobiliyatining o`shishiga ham yordam beradi.

MAVZULARGA OID QALAMTASVIR NAMUNALARI

TASVIRIY SAN'AT ATAMALARINING IZOHLI LUG'ATI

AVTOPORTRET	Rassomning o'zi tarafidan bajarilgan portret (bir, yoki bir necha oynalar yordamida ishlanadi)
ANIMALISTIK JANR BADIYLIK	(lot. anima – hayvon, jonivor so'zidan olingan). Hayvonot dunyosini, jonivorlarni tasvirlovchi tasviriy san'at turi. Borliqni inson va uning xayotidagi voqealarni, kechinmalarni o'zaro o'xshatish, shakllantirish va rango-rang tasvirlash.
VITRAJ	Rangli shishadan ishlangan tasvir, qashqar oyna desa ham bo'ladi.
GALEREYA	Taviriy va amaliy san'at asarlari saqlanadigan va ko'rgazmalar o'tkaziladigan maxsus bino.
GOBELEN GOREL'EF	Suratli to'qilgan osma gilamcha yoki mato, (<i>frants haut-rehuel</i> , bo'rtma, qavariq) haykaltaroshlik turi. Gorel'efda tasvir yuzaga nisbatan bo'rttirib ishlanadi.
GRAFIKA	(yunoncha – <i>graphika</i> , <i>grapho</i> – yozaman, chizaman so'zidan olingan). O'zida chizmatasvir va bosma uslubda ishlangan asarlarni mujassam etgan tasviriy san'at ko'rinishi.
DASTGOHLI SAN'AT	Tasviriy san'atning bir turi. Bo'lajak san'at asarlari maxsus dastgohlarga o'rnatilib ishlanganligi uchun shunday deb nomlangan.
DIZAYN	Maishiy turmushda ishlatiladigan jixozlar, uy asbob-anjomlari va shunga o'xshash narsalarga chiroyli shakl beradigan rangni yaratish san'ati.
JANR	San'at asari turi. Ba'zida hayot lavhalarini tasvirlash janrli asar deb ataladi.
ILLYUSTRATSIYA	(lot. "Aniq tasvir" degani) Biror bir tekstni to'ldirib boruvchi yoritishni, mazmuni tushuntirishda yordam beruvchi tasvir. Badiiy va ilmiy asarlarning tasviriy izohi, talqini.
KARIKATURA	Ilajiviy tasvir
QOFOZ	Tasviriy san'atda tasvir chizish uchun ishlatiladigan materiallardan biridir.
QALAM	Oddiy qora qalamning yumshoq va qattiq xillari bor. Qalamning farqini unga yozilgan nishoni belgilaydi. Qattiq qalamlarga T, 2T yoki V, 2V, yumshoq qalamlarga M, 2 M, 3M yoki N, 2 N, 3N kabi nishonlar qo'yiladi. TM va VN belgisi qo'yilgan qalamlar o'rtacha yumshoqlikda bo'ladi. Ular rasmning aniq ravshan ko'rinishiga yordam beradi.
KATALOG	Asarlar va mualliflar to'g'risida qisqacha ma'lumot berilgan kitobcha.

KSILOGRAFIYA	Yunoncha- "daraxtga yozaman, chizaman" soʻzidan olingan. Yogʻochdan ishlangan grafikannig bir turi.
LESSIROVKA	Sayqallash, pardozlash uchun tayyorlangan qoplama.
LINOGRAVIYA	Linoliy yoki shunga oʻxshash materiallarga oʻyib ishlangan boʻrtma grafika tasvir.
MAHOBATLI SANʼAT MARINA	Tarixiy shaxs, voqealarga bagʻishlangan yodgorliklar, binolarni bezatuvchi haykaltaroshlik va rangtasvir asari. (Italyanacha- "marine", dengiz soʻzidan olingan) dengiz koʻrinishini tasvirlovchi kartina, manzara turi.
NATURA	Rassom tasvirlaydigan borliqdagi obʻekt: inson, predmetlar, manzara va h.k.
ORIGINAL OFORT	Asli, asl nusxa, asl koʻrinish. ("Kuchli azot" soʻzidan olingan) Metalda ishlangan grafika turi. Ofort ishlashda bosma qoliplar, metalni kislotaga bilan edirish usulida tayyorlanadi.
PASTEL	(<i>ital pastello</i> , pasta xamir soʻzidan olingan). Pigmentlar kukuni, sut yoki boʻr, gips va niktardan tayyorlangan quruq yumshoq rangli qalamcha.
PRIMITIVIZM	Primitivlik, yaʼni soddalashtirilgan yoʻnaltirishni ifodalaydigan badiiy yoʻnalish. Ibtidoiy tasvirlardan, bolalar tasvirlariga oʻxshatib ishlash yoʻli.
PLAKAT	(<i>lot. placard-eʼlon plaguet</i> yopishtirmoq soʻzidan olingan). Grafika turi. Reklama va boshqa maqsadlar uchun bajariladigan sanʼat asari.
PLENER	(<i>it. plein air</i> - ochiq havo). Kartinada quyosh yorigʻligi, atrof-muhitning taʼsiri bilan bogʻliq boʻlgan ranglar turlanishini anglatadigan termin, ochiq havoda ishlash.
PLANSHET	Qalamtasvir mashgʻulotlarida keng qoʻllaniladi. Planshetga qogʻoz tortishda uning toʻrttala tomoni 20-25 mm buklanadi. planshetning usti tomonini xoʻliab chiqilgandan soʻng, qogʻozning teskari tomoniga jiqqa xoʻl latta suvni oʻziga shimib olguncha surtiladi. Chetki bukilgan burchaklari esa qurugʻligicha qoldiriladi. Qogʻozning old tomoni aylantirib qoʻyiladi va u ham chetki tomonlariga tekizmasdan xoʻllanadi. Soʻngra burchagidan oldin bir tomoni undan keyin qarama-qarshi turgan tomoni diagonal boʻyicha elimlanadi, yoki boʻlmasa "knopka" bilan qotiriladi. Elimlangan planshetni gorizontal tekis joyga yotqizib maʼlum muddat temperaturali xonaga qoʻyib quritiladi.
PORTRET	(<i>it. portait</i> -tasvirlash maʼnosini anglatadi). Tasviriy sanʼat janrlaridan biri, bir yoki bir necha odamlar tasviri.
POSTAMENT RAKURS	Tagtosh, supa tosh, tag kursi, yodgorlik haykalning tag qismi. (<i>it. raccourci</i> - qisqarish demakdir). Tasvirlanayotgan

RETUSH	predmetlarning perspektiv qisqarishi.
REFLEKS	Maxsus qalam. (lot. <i>reflexus</i> – orqaga qaytarilgan, aks etgan ma'nosini anglatadi) Refleks tevarak atrofning ta'siri, ulardan tushayotgan yorug'lik aksi natijasida hosil bo'ladi.
SALON	Aslida mehmonxona ma'nosini anglatadi. XVII-XIX asrlarda Frantsiyada Badiiy akademiya tomonidan uyushtiriladigan ko'rgazmalar nomi, sotishga mo'ljallangan asarlar ko'rgazmasi, ko'rgazma do'koni.
SAN'AT	Arabcha atama bo'lib, hodisalarni badiiy obrazli tarzda aks ettiruvchi ma'naviy madaniyatning tarkibiy qismi. U tasviriy, amaliy san'at, me'morchilik, musiqa, teatr, kino, badiiy adabiyot, televideniye o'z ichiga oladi.
SANGINA	(lot. <i>sanguineus-qonday</i> qip-qizil degan ma'noni anglatadi). Qizil, jigar rang tuslardagi qoplamasiz qalamlar. Tabiiy va sun'iy sanginalar, kaolin va temir oksididan tashkil topgan.
SIMVOL	Ramziy belgi, timsol.
SOUS	Yumshoq qalin qalam. Shu qalam yordamida ishlangan asar ham "Sous" deyiladi.
TARIXIY JANR	Tarixiy voqealarni ifodalovchi tasviriy san'at turi.
TRIPTIX	(yunoncha <i>triptychos</i> – uchtalik, uch marta taxlangan ma'noni anglatadi) Bir mavzuga bog'liq bo'lgan uch qismdan iborat san'at asari.
FAKTURA	Rassom ishlaydigan materialning tashqi ko'rinishi, sathi, o'zining yumshoq, qattiq, yaltiroqligiga aytiladi.
FORMALIZM	Asarning mazmuniga nisbatan, shakliga badiiy va tasviriy vositalariga e'tibor berish
SHTRIX	Chiziq, chizg'i.
EKSPONAT	Muze;da ko'rgazmaga qo'yilgan turli xil buyum, ashyo va san'at asarlari.
ESTAMP	Bosma rasm.
YARIM SOYA	Nim soya narsalarda va tasvirda yorug' bilan soya o'rtasidagi qism.

MUTAXASSISLARNING QALAMTASVIR HAQIDAGI FIKRLARI

“Tajribasiga va ko‘zlariga ishonib, fikr-o‘yisiz ravishda ko‘chirib chizuvchi rassom, xuddi qarshisidagi qo‘yilgan predmetlarni, ularni bilmagan holda aks ettirayotgan ko‘zgu kabidir”.

Leonardo da Vinchi.

“Rassom bo‘lish uchun avvalambor rasm chizishni bilish kerak, chunki qalamtasvir san‘atning asosini tashkil etadi”.

K. P. Bryullov.

“San‘at ilmsiz yashay olmaydi, ilm-fan o‘zining yuqori nuqtasida san‘atga aylanadi”

P. P. Chistyakov.

“Shakllarni ko‘ra olmaydigan har qanday kishi chiziqni ham to‘g‘ri chiza olmaydi”.

P. P. Chistyakov.

“Predmetni borligicha va bizning ko‘zimizga qanday ko‘rinayotgan bo‘lsa shundayligicha tasvirlash, hamda bir paytda uning “ko‘rinishi” va “mohiyatini” ham ifodalash kerak”.

P. P. Chistyakov.

“Qalamtasvir va rangtasvirning asoslari kompozitsiya qonuniyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir”.

A. A. Deyneka.

“Betinim ravishda naturadan chizish-ana shu eng haqqoniy va oliy maktabdir”.

I.E. Repin.

“Ma‘lumki, qalamtasvir – har bir rassomning professional mahoratining asosidir”

K. N. Aksenov.

“Chiziq va tus (ton) – qalamtasvirdagi asosiy tasvirlash vositalari hisoblanadi”.

K. N. Aksenov.

“Qalamtasvirning birinchi bosqichida biz asosan chiziqlardan foydalanamiz. Chiziq yordamida kompozitsiyani topamiz. Chiziqlar vositasida predmetlarning nisbati va shakli aniqlanadi. Shuningdek chiziq orqali fazoviy muhit quriladi va bu muhitda turli ob‘ektlar joylashtiriladi. Yana chiziq yordamida biz predmetning shakl tuzilishini – ya‘ni narsaning konstruksiyasini tahlil qilamiz”.

K. N. Aksenov.

“Ton” – tus termini ostida shaklning yorug‘ligi xususiyati tushuniladi. Bu o‘rinda qalamtasvirdagi tus bir nechta funksiyani bajaradi. U shaklning soya-yorug‘lik bilan modellashtrish, siluetini yuzaga chiqarishda, predmetni ochdan – to‘qqachan bo‘lgan o‘zgarishlarini ko‘rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi”.

K. N. Aksenov.

TAKRORLASH UCHUN SAVOLLAR

1. Shu'la va "refleks" ning farqi nimada?
2. "Refleks" nima ?
3. O'quv va ijodiy qalamtasvirni ishlashning bir –biridan farqi nimada?
4. Qalamchizgi va qoramalar nima?
5. Shaklning "konstruktiv asosi" deganda nimani tushunasiz?
6. Qirrali buyumlarning konstruktiv asosi deganda nimani tushunasiz?
7. Shaxsiy soya va tushuvchi soyaning farqi nimada?
8. Yorug', soya, yarim soya, yaltiroq reflekslar va ularning bir-biridan farqi nimada?
9. Oddiy va murakkab shakllar deganda nimani tushunasiz?
10. Shakl qurishda yordamchi chiziqlarning ahamiyati to'g'risida gapirib bering.
11. O'q chizig'i nima?
12. Turli shakllarning perspektiv qisqarishi to'g'risida gapirib bering.
13. Buyum nisbatlari deganda nimalarni tushunasiz?
14. Ufq chizig'i nima?
15. Tutash nuqtasiga misollar keltiring.
16. Aylana perspektivasi nima?
17. Buyumda yorug'likning taqsimlanish qonuniyatlarini gapirib bering.
18. Tabiiy va sun'iy yorug'lik nurlarining buyumga tushishi natijasida hosil bo'luvchi soya-yorug'lik munosabatlari to'g'risida ma'lumot bering.
19. Tus nima? Buyumdagi tus munosabatlari to'g'risida gapirib bering.
20. Pedagogik rasmning oddiy rasmdan farqi nimada?
21. "Paralleloepid" nima?
22. To'g'rito'rtburchak shakl qanday tuzilishga ega?
23. Oltitomonli prizma tuzilishi qanaqa bo'ladi?
24. Turli shakl, hajm ko'rinishiga ega geometrik jismlarga misollar keltiring.
25. Kub nima? U qanday tuzilish va ko'rinishga ega?
26. Kvadrat deganda qanaqa shaklni tushinasiz?
27. Sferik va yarimsferik shakl deganda nimalarni tushunasiz?
28. Doira nima-yu, aylana nima?
29. Shar tuzilishi haqida nimalarni bilasiz?
30. Tuxumsimon ko'rinishga ega bo'lgan shaklli narsalarga misollar keltiring.
31. Sharsimon predmetlardan nimalarni bilasiz?
32. Silindrni ko'rinishi, tuzilishi to'g'risida qanday ma'lumotlar bera olasiz?
33. Silindsimon narsalarga misollar keltiring.
34. Silindr tik holatda bo'lganda, uning asosi qanday shakl ko'rinishiga ega bo'ladi?
35. Piramida ko'rinishi, tuzilishi haqida nimalarni bilasiz?
36. Piramida tik bo'lganda, uning asosi qanday tuzilish, shaklga o'xshaydi?
37. Piramida yotiq holatda bo'lganda, uning pastda, gorizontal satxda turgan joyi qanday shakl ko'rinishda bo'ladi?
38. Sharsimon, silindsimon, kubsimon, paralleloepidsimon, prizmasimon, piramidasimon ko'rinish, tuzilishga ega narsalarga misollar keltiring.
39. Nechta tomonlamali prizma, piramidalarni bilasiz?

ADABIYOTLAR RO'YHATI.

1. Б. Тожиев “Қаламтасвир асосларини ўрганиш”. Ўзбекистон бадий тарбия муаллимлари ижодий уюшмаси. Тошкент-1994.
2. Б. Тожиев, Н. Исахожаева. “Қаламтасвир, рангтасвир ва композиция асослари”. (Ўқув методик қўлланма) ТДПУ. Тошкент-2011.
3. Б. Азимова “Натюрморт тузиш ва тасвирлаш методикаси” Тошкент: “Ўқитувчи” 1984.
4. С. Абдирасилов, С. Махкамова, Н. Исахожаева. “Тасвирий санъат тўғараги” ШАРҚ. Тошкент 2012.
5. Бойметов Б., Толипов Н., Абдирасилов С. Тасвирий санъат. Чўлпон, - Т.: 2006.
6. Бойметов Б., Тожиев Б, “Қаламтасвир” фанидан маърузалар матни. ТДПУ-2000.
7. Б. Тожиев “Композиция” фанидан маърузалар матни. ТДПУ-2000.
8. К. Н. Аксенов. Рисунок. В помощь художнику-оформителю. Москва “Панорама”. 1990.
9. Рисунок, живопись, композиция (хрестоматия. Составлен Н.Н.Ростовцев, С. Е. Игнатъев, Е.В.Шорохов.) Москва «Просвещение» 1989.
10. www.tdpu.uz
11. www.pedagog.uz
12. www.Ziyonet.uz
13. www.edu.uz
14. tdpu-INTRANET.Ped

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
SHAKL.....	5
GEOMETRIK JISMLARNI PERSPEKTIVA QOIDALARI ASOSIDA TASVIRLASH.....	9
HAJMLI SHAKLNI TASVIRLASH.....	11
GEOMETRIK SHAKLDAGI PREDMETLAR SHAKLI. KUB.....	12
SILINDR.....	14
PRIZMA VA PIRAMIDA.....	15
SHAR.....	18
GEOMETRIK SHAKLLARDAN TASHKIL TOPGAN NATYURMORTLARNI TASVIRLASH.....	20
BIRINCHI BOSQICH. JOYLASHTIRISH.....	22
IKKINCHI BOSQICH. QURISH.....	23
UCHINCHI BOSQICH. SHAKL HAJMINI KO'RSATISH.....	25
MURAKKAB NATYURMORTLARNI TASVIRLASH.....	27
UYDA MUSTQIL BAJARILADIGAN VAZIFALAR.....	28
MAVZULARGA OID QALAMTASVIR NAMUNALARI.....	31
TASVIRIY SAN'AT ATAMALARINING IZOHLI LUG'ATI.....	34
MUTAXASSISLARNING QALAMTASVIR HAQIDAGI FIKRLARI.....	37
TAKRORI ASH UCHUN SAVOILAR.....	38
ADABIYOTLAR RO'YHATI.....	42

Adadi 300. Hajmi 2,5 b/t.
Nizomiy nomidagi TDPU Rizo grafida nashr qilindi.

8/4 =

0129957
/1

2 - yak
3 - course, pan.

5